

ПЕРСПЕКТИВИ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОЇ ОСНОВИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Раїса ДРУЖЕНЕНКО, доцент кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук

Анотація. У етапі розглядається проблема перспектив реалізації комунікативно-прагматичної основи навчання української мови, окреслено умови формування комунікативно-прагматичних умінь і навичок суб'єкта навчання.

Ключові слова: прагматика, прагматичний компонент, комунікативно-прагматична основа, комунікативно-прагматичні уміння, суб'єкт навчання.

РАИСА ДРУЖЕНЕНКО, ПЕРСПЕКТИВИ АКТУАЛИЗАЦИИ КОММУНИКАТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКОЙ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация. В статье рассматривается проблема перспектив реализации коммуникативно-прагматической основы обучения украинского языка, очерчены условия формирования коммуникативно-прагматических умений и навыков субъекта обучения.

Ключевые слова: прагматика, прагматический компонент, коммуникативно-прагматическая основа, коммуникативно-прагматические умения, субъект обучения.

RAISA DRUZHENENKO. PROSPECTS OF ACTUALIZATION OF COMMUNICATIVE PRAGMATIC BASIS OF UKRAINIAN LANGUAGE TRAINING

Annotation. The problem of the prospects of implementing communicative- pragmatic basics of learning the Ukrainian language is considered, outlines the conditions of formation of communicative- pragmatic skills of the subject of study.

Keywords: pragmatics, pragmatic component, communicative and pragmatic basis -pragmatic skills, the subject of study.

Останні десятиріччя розвитку наукової галузі позначені особливою зацікавленістю у напрямі дослідження прагматичного компонента людської діяльності, що позначилося й на лінгводидактиці. Прагматичне спрямування сучасної методики зумовлене переміщенням акцентів у лінгвістиці як науці про природу, сутність, функції, систем' і структуру мови.

Тривалий час у філософії мови актуальними і логічно виправданими були позиції про мову як суперпарадигму, суперконцепт. Відповідно науковцями досліджувалися теорії про домінуючу роль мови в житті й розвитку людини як члена колективу, соціуму й людської спільноти загалом, доводилася думка про те, що саме мова є основним чинником існувати та прогресу суспільства. При цьому на другий план відходив, як не дивно, суб'єктивний чинник.

Домінанта антропологічного підходу сучасної наукової галузі зумовлює врахування людського чинника в теорії мови, бачення особистості як суперпарадигми, бо саме людина є творцем і носієм мови, основною рушійною силою в її історичному розвитку, саме від людини - її соціального становища, психологічних особливостей, належності до конкретного етносоціуму - залежить не тільки розвиток мовної системи, а й удосконалення форм

людського спілкування. Мова не може існувати без суб'єктивного начала.

Актуальність проблеми дослідження комунікативно-прагматичної основи навчання української мови не піддає сумніву і зумовлена завданням формування комунікативної лідерської позиції суб'єкта навчання. Комунікативний лідер - це особистість, яка висловлюється у найдоцільніших, найвиразніших, найзмістовніших формах із неодмінною умовою порозуміння з адресатом, впливу на нього, а також досягнення найвищого ефекту в результаті спілкування. Неодмінною умовою становлення особистості як комунікативного лідера є врахування чинника адресата.

Мета статті полягає у теоретичному осмисленні необхідності й доцільності актуалізації прагматичної основи процесу навчання мови, студіюванні проблеми прагматичного компонента людської діяльності у науковій думці, з'ясуванні оптимальних умови впровадження комунікативно-прагматичних основ у теорію і практику навчання.

Теоретичною основою дослідження проблеми комунікативно-прагматичної основи процесу навчання мови саують праці з філософії (І.-Г. Гердер, А. Вітгенштейн, Р. Карнап, Е. Кассірес та інші), семіотики (Ч. Морріс, Ч. Пірс, Ф. де Соссюр), лінгвістичної прагматики (Ф. Бацевич, Л. Безугла,

Т. Космеда, М. Олешков, О. Почепцов, В. Різуї, О. Селіванова, К. Серажим, Дж. Серль, І. Сузов), лінгвосинергетики (Г. Бубнова, В. Гумбольдт, К. Кастанеда, О. Лосев, О. Потєбня, П. Флоренський, В. Юрченко), дискурсології (Н. Арутюнова, М. Бахтін, В. Богданов, В. Борботько, О. Гніздечко, В. Карасик, І. Колеснікова, М. Макаров, Г. Почепцов), теорії мовної комунікації (А. Габідуліна, В. Манакін, В. Парашук, О. Семенюк, О. Яшенкова), психолінгвістики (Ф. Бекон, А. Вежбицька, Є. Доценко, Т. Дрідзе, С. Куранова, О. Леонтьєв, Ю. Сорокін, С. Тарасова, А. Якубінський), лінгводидактики (А. Аколиянц, О. Андрієць, А. Буднік, Н. Болотнова, Н. Голуб, О. Горюшкіна, Т. Єщенко, С. Караман, О. Любашенко, А. Мацько, А. Нікітіна, М. Пентиліук, О. Семенюк, Т. Черкашина).

Комунікативно-прагматична основа (КПО) навчання української мови базується на ключових позиціях прагматичної лінгвістики, урахуванні антропологічної парадигми та основних аспектів комунікативної та когнітивної методики, оперті на компетентнісний підхід до навчання.

Пріоритетною основою реалізації стандарту мовної освіти в Україні є комунікативна та когнітивна методика (О. Горюшкіна, А. Нікітіна, М. Пентиліук), які виступають в умовах комунікативного підходу.

Однією з умов актуалізації КПО навчання української мови є опора на комунікативну методику, яка передбачає оптимізацію практичної спрямованості змісту навчання мови, формування її розвитку у суб'єкта навчання вмінь і навичок спілкуватися в різних сферах соціального життя, оволодіння мовною особистістю усіма формами і видами мовленнєвої діяльності задля спілкування [5,15]. Тому основним завданням комунікативної методики є «формування комунікативно компетентної особистості, здатної вільно й легко висловлюватися з будь-яких питань, виявляючи високий рівень мовної культури, дбаючи про якість власного мовлення» [7, 20].

У просторі проблеми актуалізації прагматичного аспекту процесу навчання мови доцільною є опора на наукову базу когнітивної методики, під якою вчені розуміють «сукупність взаємопов'язаних та взаємозумовлених способів і засобів опанування мовних одиниць як основи пізнання й формування концептуальної та мовної картини світу і певного результату створення образу світу в уяві кожного» [6; 5]. За такого підходу мовні одиниці вивчаються як концепти, глибокий зміст значення розгорнутих змістових структур та особливі сигнали культурної інформації. Особливо цінною є когнітивна база у парадигмі прагматичних основ навчання мови, коли йдеться про комунікативно-когнітивні смисли у висловленнях як утілення інтенції автора задля досягнення мети, впливу на співрозмовника та досягнення найвищого (перлокутивного) результату у спілкуванні.

Комунікативна та когнітивна методики доповнюють одна одну і забезпечують досягнення основної мети мовної освіти - формування й розвиток комунікативної компетенції кожного, хто вивчає українську мову як державну й як рідну.

У контексті комунікативно-когнітивної методики пропонуємо виокремлення прагматичного компонента навчання мови (можливо, у майбутньому прагматичної методики), оскільки вагомим для мовця є не просто відчувати себе учасником акту спілкування, а досягати певної прагматичної мети, обирати ефективні комунікативні стратегії і тактики відповідно до умов спілкування: не просто оволодіти мовною системою як системою когнітивних смислів, а вміти розпізнавати ефективність їх уживання у мовленні інформатора й самому оперувати ними у процесі спілкування. Під комунікативно-прагматичною основою розуміємо компонент загальної комунікативної та когнітивної діяльності суб'єкта навчання, що передбачає формування комунікативно-прагматичних умінь і навичок.

Суть КПО процесу навчання мови впливає із комплексу наукових теорій про прагматику як філософське поняття, лінгвістичну прагматику як науку про виявлення суб'єктивного чинника у мовних явищах. лінгводидактику, що забезпечує навчання на основі дискурсу як одиниці спілкування та тексту як форми комунікації.

Так, чіткі межі прагматики були окреслені Ч. Моррісом на основі семіотики як науки про знакові системи, який розмежовує і логічно диференціює три основні парадигми знаку - семіотику, синтактику та прагматику як відповідності знак - значення, знак - знак і знак - мовець. Якщо семантика досліджує значення знака через призму зовнішнього світу та внутрішнього світу людини, синтактика - відношення між знаками у висловленні, то прагматика з'ясовує умови та мету використання знаків тим, хто виконує мовленнєві дії - читає, слухає, говорить, пише. Тому дослідником глибоко вивчаються знаки мови у контексті поведінки суб'єкта та створенні ним комунікативні ефекти через лінгвістичні засоби.

Урахування суб'єктивного чинника мовленнєвої дії стає предметом дослідження багатьох учених, у мовознавчій науці це вплинуло на розвиток нової галузі - лінгвістичної прагматики (або прагматичної лінгвістики). Ю. Степанов розглядає категорію суб'єкта як центральну категорію прагматики: «Людина - автор подій. У будь-якому разі подій, відображених у говорінні» [8, 332]. Спостерігається активізація уваги дослідників до проблем, пов'язаних із поняттями інтенції суб'єкта мовлення, адресата. їх взаємодії в процесі комунікації, ситуації спілкування, стратегій і тактик мовленнєвої поведінки, мовленнєвого акту як одиниць комунікації, мовленнєвого жанру, контексту тощо.

З-поміж сучасних науковців, які глибоко вивчають проблеми лінгвопрагматики, назовемо Н.

Арутюнову, Ф. Бацевича, Л. Безуглу, В. Карабана, Н. Карасика, Б. Нормана, М. Олешкова, І. Сусова, І. Шевченка, І. Яшенкову та ін. Учені поділяють думку про те, що за кожним висловленням стоїть мовна особистість, комунікант, тому висловлення не можна розглядати як формальну структурно-семантичну організацію, а з позиції авторського наміру, стратегій і тактик досягнення комунікативного (перлокутивного) ефекту засобами мовленнєвих дій (ходів), тобто мовленнєвої поведінки адресанта з урахуванням його особистісних характеристик.

Прагматична основа навчання мови в аспекті формування вмінь досягати перлокутивного ефекту під час спілкування забезпечує також урахування чинника адресата. Адже щоб успішно реалізувати намір, треба чітко уявляти, з ким ти говориш, передбачати психологічні, індивідуальні, вікові, статусні, інтелектуальні, етнічні особливості співрозмовника. Свого часу ще Е. Бенвеніст зазначав, що акт висловлення має характеризуватися підкресленням у мовленні особливим ставленням до адресата [2, 316].

Означене вище дає змогу констатувати, що прагматичний компонент процесу навчання мови за основу має не те, з чого складається висловлення і що воно виражає, а те, в умовах якої комунікативної ситуації, з якими намірами здійснюється мовленнєве спілкування і чи досягає воно мети взаєморозуміння чи впливу на адресата. Прагматичний ефект мовлення, як зазначають учені, досягається структурним членуванням висловлення, відбором та використанням мовних засобів з прагматичною орієнтацією [1].

Однією з прерогатив актуалізації комунікативно-прагматичної основи навчання мови є залучення широкого дискурсного матеріалу. За словами Ю. Степанова, довгий текст у його динаміці - дискурс у його зіставленні з суб'єктом, з «Его» всього тексту, з людиною, яка творить текст, - предмет лінгвістичної прагматики [8, 332]. У цьому контексті засадує уваги позиція Ф. Бацевича, який узагальнює досвід попередників і пропонує два напрями вивчення прагматичних явищ, а саме: дослідження і з'ясування прагматики мовних одиниць (на рівні тексту) та дослідження взаємодії комунікантів у різних ситуаціях спілкування (на рівні дискурсу) [1, 39].

Як бачимо, саме на основі *дискурсного фрагмента (тексту)* можна яскраво представити ситуацію спілкування, простежити мошійнєву поведінку суб'єктів комунікативного процесу, з'ясувати вибір стратегій і тактик їх мовленнєвої діяльності, визначити прагматично орієнтовані мовні одиниці, які забезпечують позицію взаєморозуміння чи, навпаки, конфлікту. За прагматичного підходу до навчання мови, таким чином, важливим стає не тільки те, як функціонують мовні одиниці у висловленні, а й для чого, з якою комунікативною метою використовуються. Основним засобом навчання має стати дискурс (дискурсний фрагмент) як зразок живого мовлення.

Обстоючиці позицію необхідності реалізації комунікативно-прагматичного компонента в навчання мови, актуалізуємо поняття *комунікативного прагматичного смислу*. Комунікативний прагматичний смисл формується за допомогою мовних засобів (фонологічних, морфологічних, лексико-семантичних, синтаксичних), засобів мовлення (просодичні засоби, тон, різні типи пауз), паралінгвістичних засобів, контекстних та ситуативних чинників (час, місце, статусні ролі комунікантів, інтелектуальний рівень тощо). Актуалізація прагматичної основи навчання мови забезпечить опрацювання мовних знаків як смислів, які можна зрозуміти тільки в конкретному дискурсному фрагменті за умови врахування чинника адресанта, його комунікативного наміру. У такий спосіб суб'єкт навчання засвоює інформацію про те, що в різних контекстах, за різних умов спілкування розкриваються неоднозначні, часто імпліцитні смисли, коли комунікант говорить одне, але треба зрозуміти інше. Навчити суб'єкта навчання бачити й аналізувати прагматичні смисли як вияв інтенції автора - одне із завдань, яке має забезпечити прагматичний компонент навчання української мови.

Комунікативні прагматичні смисли знаходять вираження у певних мовленнєвих актах. Суб'єкт мовлення, оцінивши ситуацію спілкування, врахувавши всі лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники, здійснює певну дію, так званий *мовленнєвий акт* «відповідно до принципів і правила мовленнєвої поведінки, прийнятих у суспільстві» [1,132]. Поняття мовленнєвого акту є одним із центральних у лінгвістичній прагматичній та, відповідно, у парадигмі прагматичної основи процесу навчання мови. За визначенням В. Девкіна, мовленнєвий акт - це складне явище, основними чинниками якого є: хто говорить, кому, що, із використанням яких мовних засобів, для чого, за яких обставин і з яким ефектом [4, 3]. Важливо навчити суб'єктів навчання розпізнавати різні типи та жанри мовленнєвих актів (репрезентативні (похвала, скарга), директиви (прохання, наказ, розпорядження), комісиви (обіцяння, оголошення, погрози), експресиви (співчуття, привітання, вибачення), декларативи (призначення, обвинувачення, визначення), локативи (оклик, звертання) та ін.), їхню структуру (локутивний, ілокутивний, перлокутивний компоненти) та мету використання автором висловлення. Необхідно враховувати, що мовленнєві гікти бувають прямі і непрямі, а тому і прагматичні смисли реалізуються в них як експліцитно, так й імпліцитно. У першому випадку мовець говорить прямо те, що хоче сказати, а в другому - реципієнт розшифровує ту інформацію, яку автор хотів сказати. Порівняємо: *Пропустіть мене* - *Чи не пропустите Ви мене?* Перше висловлення звучить як наказ, а друге - як прохання. Залежно від ситуації спілкування адресант обирає ту чи іншу тактику.

Формування прагматичного вміння проаналізувати у поданому дискурсному фрагменті, а у продук-

тивний діяльності вибрати комбінацію висловлень, яка дала б результат (відповідно до авторського наміру), що приводить до взаємодії (або конфлікту) партнерів спілкування - не менш важливе завдання за умови впровадження прагматичного компонента до процесу навчання мови. Тому доцільно, на нашу думку, оперувати поняттям мовленнєвого ходу, що реалізується в *комунікативних стратегіях і тактиках* учасників спілкування. Конституентом стратегії можуть бути аргументація, мотивація, оцінка, висловлення емоцій, міркування вголос, виправдання, підбурювання тощо [1, і58].

Квінтесенцією формування комунікативно-прагматичних умінь і навичок є створення перлокутивного акту - акту впливу на співрозмовника як вдало організованої комбінації стратегій і тактик у мовленні. При цьому має значення «не сам факт розуміння адресатом смислу висловлення, а ті зміни у стані або поведінці адресата, які є результатом цього розуміння» [3, 336].

Отже, з-поміж основних вмінь і навичок, які формуються у суб'єкта навчання на комунікативно-прагматичній основі, називаємо такі: уміння оцінювати ситуацію спілкування і враховувати особистість адресата, вміння диференціювати та аналізувати мовленнєві акти, уміння визначати намір автора та вибір ним основних стратегій і тактик для досягнення успіху, уміння адекватно аналізувати мовленнєву поведінку комунікантів. з'ясовувати комунікативні прагматичні смисли (експліцитні та імпліцитні) у контексті (рівень аналізу дискурсного матеріалу): уміння виступати в ролі комуніканта. уміння використовувати прагматично орієнтовані мовні одиниці та мовленнєвими засобами прагматичної діяльності (паузи, тон, темп, тональність та ін.), уміння послуговуватися комплексом стратегій і тактик відповідно до інтенції, уміння оперувати комунікативними прагматичними смислами, уміння будувати висловлення з урахуванням локутивного, іллокутивного та перлокутивного компонентів тощо (рівень продукування дискурсного матеріалу).

Реалізація прагматичного аспекта процесу навчання мови та, відповідно, формування прагматичних умінь і навичок забезпечується комунікативно-прагматичним комплексом системи вправ, комунікативно-ситуативних прагматичних завдань, тренінгів.

Вправи такого характеру передбачають роботу з розпізнання та аналізу суб'єктами навчання окремих мовних засобів з прагматичною орієнтацією, з'ясування прагматичних смислів висловлення. З-поміж вправ називаємо ті, що забезпечують активне опрацювання (аналіз) дискурсних фрагментів задля виявлення в них прагматичного потенціалу. Особливо продуктивною є робота над зразками усного мовлення, оскільки воно є живим і дає змогу відчувати всі тонкощі побудови мовленнєвого акту.

Комунікативно-ситуативні прагматичні завдання дають можливість задіяти суб'єкта навчання в

конкретну ситуацію спілкування і виконати елементарні мовленнєві дії. Вчитель має чітко описати умову завдання: час, місце комунікації, характеристику адресата та адресанта спілкування, інтенція. очікуваний результат. У такий спосіб суб'єкт навчання виконує певну роль відповідно до поставленої умови, вчиться розуміти і взаємодіяти зі співрозмовником, використовувати ефективні засоби впливу. Комунікативно-ситуативні прагматичні завдання сприяють сформувати життєво важливих прагматичних умінь і навичок, оскільки кожна ситуація спрямована на окремий аспект системи комунікативно-прагматичної компетентності.

Тренінгова форма роботи забезпечує створення (продукування) широкого тематичного дискурсу з прагматичною орієнтацією, а отже - передбачає розвиток і формування не окремих умінь і навичок, а всього комплексу. Суб'єкт навчання має змогу систематизувати здобуті знання та сформовані вміння і навички, реалізувати прагматичний потенціал власного мовлення.

Отже, у процесі багатоаспектного теоретичного аналізу означеної проблеми окреслено основні умови і перспективи реалізації комунікативно-прагматичної основи навчання української мови, зокрема: опора на комунікативну та когнітивну методикку навчання, дотримання принципу суб'єктності, формування комунікативно-прагматичних умінь і навичок, організація навчання на основі дискурсного навчального матеріалу, розроблення спеціального комунікативно-прагматичного навчального комплексу, що уможливають реалізацію продуктивних підходів у навчанні, підвищення якості мовної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б а ц е в и ч Ф.С. Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Базевич. - К. : Академія. - 2011. - 304 с.
2. Б е в е н и с т Э. Общая лингвистика. - М., 1974. - С.
3. Б у л ы г и н Т. В. О границах и содержании прагматики // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. - т. 40. - 1981. - № 4. - С. 333 - 342.
4. Д е в к и н В. Д. Прагматика слова. Предисловие / Прагматика слова : Межвузовский сборник научных трудов. - М. : МГПИ им. В.И. Ленина, 1985. - С. 3 - 12.
5. П е н т и л ю к М. І., Г о р о ш к і н а О. М., Н і к і т і н а А. В. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови // Українська мова і література в школі. - 2006. - № 1. - С. 15 - 20.
6. П е н т и л ю к М. І., Г о р о ш к і н а О. М., Н і к і т і н а А. В. Концепція когнітивної методики української мови // Дивослово. - 2004. - № 8. - С. 5 - 9.
7. П е н т и л ю к М. І. Теоретичні орієнтири сучасної української лінгводидактики / Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики. Збірник статей / М. І. Пентиліук. - К. : Ленвіт, 2011. - С. 6 - 25.
8. С т е п а н о в Ю. С. В поисках прагматики (Проблема субъекта) // Известия АН СССР. Серия лит. и яз. - т. 40. - 1981. - № 4. - С. 325 - 332.